

فصلنامه بین المللی قانون یار

License Number: 78864 Article Cod: 2020S4D15SH1M40 ISSN-P: 2538-3701

تبدیل مجازات حبس در تبصره ماده ۳۷ قانون کاهش مجازات تعزیری ۱۳۹۹

(نوعی ارزش گذاری در دادرسی برای امر به معروف)

(تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۰۳/۱۵، تاریخ تصویب ۱۳۹۹/۰۹/۱۲)

علی ناظم

دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

چکیده

قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ در نوع خود با نوآوری‌های جدیدی همراه بود. از این قبیل می‌توان به نوآوری فصل نهم-مجازات^۱ جایگزین حبس-خاطر نشان کرد. ناکارآمدی در این فصل از قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، قانون‌گذار محترم را بر آن داشت تا قانون کاهش مجازات تعزیری ۱۳۹۹ را پایه‌ریزی کند و هم‌چنین آلامی برای موضوعات پیرامون فرد محبوس و هزینه گزاف زندان در بودجه سالانه هر ساله کشوری را فراهم آورد.

۱۴۱

بخش اول: کلیات و چالش‌ها

باگذشت ۷ سال از تصویب قانون جدید مجازات اسلامی ۱۳۹۲، رهیافت دادرسی برای دستاورد وکلای ملت در این بخش قانون، به‌درستی اعمال نشد. با افزایش روزافزون بزهکاران آگاه (عمدی) و ناآگاه (غیر عمدی)، هزینه‌های بودجه سالانه برای نگهداری آنان افزون گشت. تا جایی که موضوع حبس و محبوسین مورد توجه ریاست پیشین قوه قضائیه مرحوم حضرت آیت الله العظمی هاشمی شاهرودی (ره) نیز واقع شد. ایشان با دستورالعمل و بخشنامه‌های مکرر به این جستار مجدانه پرداختند و از ایشان کتاب چرا حبس؟ مجموعه بیانات ایشان به‌وسیله دست‌اندرکاران حوزه قضایی منتشر شد. مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در این خصوص می‌فرماید: ((این گرایشی که امروز در قوه قضائیه برای زندان زدایی هست بسیار نقطه مثبت و خوبی است. البته بدون تردید کار بایستی با نظم، با ترتیب، با انضباط، با فکر درست و با برنامه ریزی انجام گیرد، لکن جهت درست همین جهت است)).^۲ در علم کیفرشناسی برای مجازات حبس آثار زیانباری برای فرد مرتکب جرم، خانواده او و جامعه ذکر شده است و برخی از کیفرشناسان معتقدند منافع مجازات حبس کمتر از زیانها و هزینه‌هایی است که مجازات حبس بر فرد مرتکب و خانواده او وارد می‌کند. این امر در کشورهای توسعه‌یافته موجب گردیده قانون‌گذار به‌جای استفاده از مجازات حبس در جرائم غیر سنگین از مجازات کم‌هزینه و پرفایده و اصلاح‌پذیر تحت عنوان مجازات جایگزین حبس از قبیل اجبار به خدمات اجتماعی رایگان یا محرومیت از حقوق اجتماعی یا پرداخت جزای نقدی استفاده می‌کنند.^۳ (صدری، علی، ۱۳۹۹/۴/۴) با اندیشه ورزی در قوانین به‌ویژه کیفری که نیازمند تفسیر مضیق است، می‌توان به موضوع مهم امر به معروف دست پیدا کرد. چگونه این دیدگاه مطرح است؛ امام خمینی (ره) در تحریر الوسیله- کتاب امر به معروف و نهی از منکر- می‌فرماید: مسئله ۱-هریک از امر به معروف و نهی از منکر دو قسمت واجب و مستحب، هر عملی که عقلاً یا شرعاً واجب باشد امر به آن نیز واجب است و هر چیزی که عقلاً قبیح و یا شرعاً حرام باشد نهی مردم از ارتکاب آن واجب است و هر چیزی که انجام آن مطلق و

مستحب باشد امر به آن نیز مستحب است و هر چیزی که انجام دادنش مکروه باشد امر به آن نیز مکروه است.^۴ (موسوی خمینی، ۱۳۹۱)

مسئله ۲- امر ونهی در این باب ((از ناحیه آمر و ناهی)) مولوی است هر چند که آمر پایین تر از کسی باشد که امر و یا نهی می کند، بنابراین در امر به معروف و نهی از منکر کافی نیست بگوید: خدا تو را امر به نماز کرده و یا از شراب خوری نهی کرده مگر آن که با گفتن آن غرض حاصل شود وگرنه باید خود اوامر و نهی کند به طوری که عرف بگوید فلانی امر به معروف و نهی از منکر کرد مثلاً به طرف بگوید نماز بخوان و یا شراب ننوش.^۵ (موسوی خمینی، ۱۳۹۱)

اولاً، درباره حبس زدایی؛ باید اعمال مجازات جایگزین حبس را در چرخه امر قضاوت قرارداد، زیرا؛ این کنش عقلاً واجب و دستور به آن از برای دشواری های متعدد بودجه بیت المال، گرفتاری های اجتماعی و ... که برای دولت، جامعه و خانواده بزهکار به وقوع می پیوندد، مورد اشاعه قرار گیرد؛ بنابراین واجب است.

ثانیاً، دستور به جایگزین حبس مولوی است. به دلیل اینکه؛ دادرسی با دستور مولوی خویش فرد بزهکار را به وادی پسندیده و دگر اجتماعی رهنمود می کند؛ بنابراین پیش آمد جایگزین حبس صرفاً یک برگزیدن مجازات نیست، بلکه به نوعی امر به معروف است.

بخش دوم: بررسی ماهیتی موضوع

با لحاظ ناسودمندی زندان ها در پیشگیری از تکرار جرم به خصوص در مورد بزهکاران کم خطرناک که مرتکب جرم هایی با مجازات غیر شدید شده اند و همچنین در مورد بزهکاران بار نخست و فاقد سابقه محکومیت کیفری می توان از نهادهای جایگزین زندان سود جست. آثار مخرب زندان بر بزهکاران، کاهش بار اقتصادی زندان بر جامعه، جلوگیری از تراکم جمعیت کیفری و انتفاع جامعه از نهادهای جایگزین محقق می گردد.^۶ (عظیم زاده، ۱۳۹۴) در علم کیفرشناسی برای مجازات آثار زیان باری برای مرتکب جرم، خانواده و جامعه ذکر شده است و برخی از کیفرشناسان معتقدند منافع مجازات حبس کمتر از زیانها و هزینه هایی است که

مجازات حبس بر فرد مرتکب و خانواده او به‌ویژه جامعه وارد می‌کند. این امر در کشورهای توسعه‌یافته موجب گردیده، قانون‌گذار به‌جای استفاده از مجازات حبس در جرائم غیر سنگین از مجازات کم‌هزینه و پرفایده و اصلاح‌پذیر تحت عنوان مجازات جایگزین حبس از قبیل اجبار به خدمات اجتماعی رایگان یا محرومیت از حقوق اجتماعی یا پرداخت جزای نقدی استفاده می‌کنند. در سال ۱۳۸۵ لایحه مستقلی با عنوان (لایحه مجازات‌های اجتماعی) که سپس در کابینه دولت به (لایحه‌ی مجازات‌های جایگزین حبس) تغییر نام یافت، از سوی قوه قضاییه تهیه و از طریق دولت به مجلس شورای اسلامی ارسال شد که سرانجام پس از حذف قسمت‌هایی از آن بخشی از مقررات آن در فصل نهم از بخش سوم کتاب اول قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ به شرح آتی وضع گردید.^۷ (صدری، علی، ۱۳۹۹/۴/۴) مواد ۶۴ تا ۸۷ به مجازات جایگزین حبس اشاره شده است. البته به علت آشفتگی و ناهمگونی در قوانین جزای ایران به‌ویژه قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ و در استفاده از مجازات حبس به‌عنوان مجازات اصلی برای اکثر جرائم و آن‌هم با حبس‌های طولی‌مدت در عمل استفاده از مجازات و حتی عادت و رویه مجریان قانون در استفاده آسان از مجازات حبس علیه مجرمین موجب شکسته‌نیت قانون‌گذار در اعمال مجازات جایگزین شده است. به‌ناچار برخی از نمایندگان مجلس دهم به‌ویژه اعضای حقوقدانان گروه^۸ حقوقی و قضایی مجلس در عمل شاهد عدم استفاده از مجازات جایگزین حبس در دستگاه قضایی شده‌اند و از طرفی با افزایش جمعیت زندانیان و سرانه بالای هزینه اداره زندان در بودجه عمومی کشور مواجه شده‌اند. باهدف کاهش جمعیت زندانیان و صرفه‌جویی در هزینه‌های بودجه عمومی کشور طرح تقلیل مجازات حبس را مدون و با فراز با نشیب‌های فراوان و دخالت قوه قضاییه در تاریخ ۹۹/۳/۷ در ۱۵ ماده قانون کاهش مجازات حبس تعزیری به تأیید شورای محترم نگهبان رسیده و جهت اجرا به دولت ابلاغ شده است.^۹ (مصدق، محمد، ۱۳۹۹) با اندکی تأمل در نصوص و محتوای فصل نهم قانون مجازات اسلامی، می‌توان مجرم را با دستورات اسلامی همچون امر به معروف به صراط نیک رساند. در حکمت ۳۷۴ نهج‌البلاغه حضرت امیر مؤمنان علی علیه‌السلام امر به معروف و نهی از منکر را به زیبایی بیان می‌فرماید: «تمام نیکی‌ها و جهاد در راه خدا در سنجش با امر به معروف نهی از

منکر به منزله آب دهانی است که در دریای پهناور اندازند.^{۱۰} (شیروانی، علی، ۱۳۹۷) اکنون مجازات جایگزین حبس باید در نظر مراجع قضایی چنان منزلت یابد که گویی امر به معروف نسبت به مجرم اعمال می‌شود.

جستار ۱-نگاهی به ماده و تبصره ۳۷ و ۷۲ قانون مجازات اسلامی پیش و پس از تصویب قانون کاهش مجازات‌های تعزیری؛ (ارزش‌گذاری و اهتمام مقنن برای اعمال مجازات جایگزین حبس):

ماده ۳۸ (قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور مصوب ۱۳۹۵): بند الف - قوه قضاییه مکلف است نسبت به تنقیح، اصلاح و رفع خلأهای قوانین قضایی با رویکرد پیشگیری از وقوع جرم و اختلاف، کاهش عناوین مجرمانه و محکومیت حبس و تبدیل آن به مجازات‌های دیگر و متناسب‌سازی مجازات‌ها و جرایم، جایگزین کردن ضمانت اجراءهای غیرکیفری مؤثر و روزآمد از قبیل انتظامی، انضباطی، مدنی، اداری و ترمیمی اقدام و لوایح مورد نیاز را تهیه و از طریق دولت با رعایت قانون تدوین و تنقیح قوانین و مقررات کشور مصوب ۱۳۸۹/۳/۲۵ به مجلس شورای اسلامی تقدیم کند.^{۱۱}

حکم جزء (۳) بند (ت) ماده (۱۱۳) برنامه ششم توسعه مصوب ۱۳۹۵: سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مکلف است ضمن آگاهی دادن به مقامات قضائی در خصوص وضعیت آمار زندانیان و فضای آزاد زندان، ظرفیت پذیرش زندانیان را به صورت برخط و با رعایت جهات امنیتی در اختیار مقامات قضائی صلاحیت‌دار قرار دهد. قضات با لحاظ ظرفیت اعلام شده و تناسب قرار تأمین، از صدور قرارهای تأمین منتهی به بازداشت و یا احکام حبس جز در موارد ضروری به موجب قوانین مربوط خودداری و با رعایت قوانین مربوط از تأسیس‌های جدید کیفری مانند تعلیق تعقیب یا مجازات، تعویق صدور حکم، آزادی‌های مشروط و مجازات‌های جایگزین حبس استفاده خواهند نمود. دادسرای انتظامی قضات بر حسن اجرای این بند نظارت می‌کند.^{۱۲}

نکته: با اعمال مواد یاد شده در این باره در تراز کلان کشوری وهم چنین در قانون ۱۳۹۲ نیز اقبالی صورت نگرفت و به همین روی قانون کاهش مجازات تعزیری مصوب ۱۳۹۹ غالب بر برخی مواد به جهت کاهش مجازات فراهم گردید.

الف- ماده ۳۷ ق.م.ا: قانون گذار در ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲) چگونگی اعطای تخفیف را بدین شیوه پیش بینی کرده است:

در صورت وجود یک یا چند جهت از جهات تخفیف، دادگاه می تواند مجازات تعزیری را به نحوی که به حال متهم مناسب تر باشد به شرح ذیل تقلیل دهد یا تبدیل کند:

الف - تقلیل حبس به میزان یک تا سه درجه

ب - تبدیل مصادره اموال به جزای نقدی درجه یک تا چهار

پ - تبدیل انفصال دائم به انفصال موقت به میزان پنج تا پانزده سال

ت - تقلیل سایر مجازات های تعزیری به میزان یک یا دو درجه از همان نوع یا انواع دیگر

ماده ۶ (قانون کاهش مجازات تعزیری مصوب ۱۳۹۹) - ماده (۳۷) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۹/۲/۱ به شرح زیر اصلاح و یک تبصره به آن الحاق می شود:

ماده ۳۷- در صورت وجود یک یا چند جهت از جهات تخفیف، دادگاه می تواند مجازات تعزیری را به نحوی که به حال متهم مناسب تر باشد به شرح زیر تقلیل دهد یا تبدیل کند:

الف- تقلیل مجازات حبس به میزان یک تا سه درجه در مجازات های درجه چهار و بالاتر؛

ب- تقلیل مجازات حبس درجه پنج و درجه شش به میزان یک تا دو درجه یا تبدیل این مجازات و مجازات حبس درجه هفت حسب مورد به جزای نقدی متناسب با همان درجه؛

پ- تبدیل مصادره کل اموال به جزای نقدی درجه یک تا چهار؛

ت- تقلیل انفصال دائم به انفصال موقت به میزان پنج تا پانزده سال؛

ث- تقلیل سایر مجازات های تعزیری به میزان یک یا دو درجه یا تبدیل آن به مجازات دیگر از همان درجه یا یک درجه پایین تر؛

تبصره- چنانچه در اجرای مقررات این ماده یا سایر مقرراتی که به موجب آن مجازات تخفیف می‌یابد، حکم به حبس کمتر از نودویک روز صادر شود، به مجازات جایگزین مربوط تبدیل می‌شود.

بخش سوم: نکات ماده ۳۷ ق.م.ا (مصوب ۱۳۹۹)

۱- پیمانانه فرجام انفصال همیشگی و تاوان گیری همه دارایی‌ها در برابر قانون گذشته هیچ تغییری نداشته‌اند اما درباره حبس، در قانون سابق، تمامی فرجام حبس (از هر درجه‌ای که بودند) صرفاً یک تا سه درجه قابل تقلیل بود (بنابراین درباره حبس‌های درجه یک تا چهار، قانون کنونی مانند قانون قدیم است) اما هم‌اکنون در مورد حبس‌های درجه پنج تا هفت احکام تازه‌ای مقرر شده است و امکان دگرگونی مجازات نیز فراهم شده است.

۲- درباره دیگر فرجام غیر از حبس و انفصال و مصادره کل اموال در قانون قدیم هم یک تا دو درجه قابل تقلیل و هم یک تا دو درجه قابل تبدیل بودند درحالی که در قانون جدید یک تا دو درجه قابل تقلیل هستند اما در مقام تبدیل به مجازاتی از همان درجه یا یک درجه پایین‌تر هستند.^{۱۳} (غفوری، احمد، ۱۳۹۹)

نکته تبصره ماده مذکور: تا پیش از تصویب این تبصره، در بخش مجازات جایگزین (مواد ۶۵ تا ۶۸) برای اعمال مجازات جایگزین حبس، بیشینه مجازات قانونی ملاک بود (نه مجازات قضایی) برای نمونه در جرائم آگاهانه اگر بیشینه مجازات بزه‌ای بیش از یک سال بود دادگاه تحت هیچ شرایطی نمی‌توانست به جایگزین حبس حکم دهد (حتی اگر مجازات قضایی را دو ماه تعیین می‌کرد). به‌هرروی هم‌اکنون تبصره ماده ۳۷ الحاقی، یک استثنا به این امر وارد کرده و تنها در یک مورد مجازات قضایی را ملاک قرار داده است و آن موردی است که مجازات قضایی کمتر از ۹۱ روز حبس (از یک روز تا سه ماه حبس) باشد که در این صورت حکم به جایگزین حبس الزامی است (صرف‌نظر از اینکه مجازات قانونی بزهکاری چه اندازه است) وانگهی در مواردی که مجازات قضایی ۹۱ روز حبس یا بیشتر باشد برای برگزیدن مجازات جایگزین به بیشترین مجازات قانونی نگاه می‌شود برای نمونه اگر مجازات قانونی جرم

آگاهانه، ۶ ماه تا ۲ سال حبس باشد و دادرس با اعمال کیفیات مخفف به ۳ ماه حبس دستور دهد باید مجازات را به جایگزین حبس برگرداندن کند ولی اگر به ۴ ماه حبس دستور دهد امکان صدور حکم به جایگزین حبس وجود ندارد به این برهان که بیشینه مجازات قانونی، بیش از دو سال است و در جرائم عمدی که حداکثر مجازات قانونی آن‌ها بیش از یک سال و مجازات قضایی آن‌ها بیش از سه ماه سال است امکان اعمال مجازات جایگزین وجود ندارد.^{۱۴}

ب- ماده ۷۲ ق.م.ا؛

ماده ۷۲- تعدد جرائم عمدی که مجازات قانونی حداقل یکی از آن‌ها بیش از شش ماه حبس باشد مانع از صدور حکم به مجازات جایگزین حبس است.

ماده ۱۰ (قانون کاهش مجازات تعزیری مصوب ۱۳۹۹)- ماده (۷۲) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۹/۲/۱ به شرح زیر اصلاح می‌شود:

ماده ۷۲- تعدد جرائم عمدی که مجازات قانونی حداقل یکی از آن‌ها بیش از یک سال حبس باشد، مانع از صدور حکم به مجازات جایگزین حبس است.

نکته: ۱- خواسته از تعدد جرم موضوع این ماده، تعدد مادی است نه تعدد معنوی؛ و منظور از چند واژه ((تعدد جرائم عمدی)) در ماده گفته شده، وضعیتی است که هنگام آن ارتکاب بیش از یک بزه عمدی که حداقل مجازات قانونی یکی از آن‌ها بیش از یک سال حبس است، از سوی متهم به وسیله دادگاه احراز شده است از این رو دادگاه با لحاظ ماده‌ی یاد شده نمی‌تواند در هنگام صدور حکم به محکومیت نسبت به متهم یاد شده از مجازات جایگزین حبس استفاده کند.^{۱۵} (مصدق، محمد، ۱۳۹۹)

*انتقادی بر نقد رای صادره در خصوص تعیین حبس کمتر از ۹۱ روز در بزه ایراد صدمه بدنی غیر عمدی [شهبازی، امید، براری، مجید، فصلنامه رای: مطالعات آرای قضایی، شماره ۲۲، بهار ۱۳۹۷]؛ با توجه به ارئه نقد بر رای عنوان مذکور و هم چنین نظر حقیر در این وجیزه برای استمرار در صدور آراء بر تعیین مجازات جایگزین حبس؛ اما باید گفت، تعیین ده روز حبس در جرم غیر عمدی آن هم در جرایم رانندگی که نوعاً غیر عمدی (غیر

آگاهانه) محسوب می شود، رجوع به جلسه مورخ ۱۳۹۳/۸/۷، کمیسیون [گروه] ماهانه قضایی سال ۱۳۹۳: پرسش شماره ۵۱۳، نیاز است؛

بخش چهارم: جناب آقای هادی از مجتمع قضایی شهید باهنر

در قانون مجازات اسلامی صراحتاً اجازه داده شده است که مجازات حبس کمتر از سه ماه اعمال شود. یک مورد بحث آزادی مشروط و دیگری ماده ۳۷ ق.م.ا. ۱۳۹۲ است. پس ممکن است اشکال شود که آن طوری که اداره حقوقی [نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه به شماره ۷/۹۲/۱۱۰۸ مورخ ۱۳۹۲/۶/۱۲] گفته، مواد ۶۴، ۶۵ ق.م.ا. مربوط به جایی است که شرایط تخفیف وجود داشته باشد در حالی که در قانون وصول [برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین] بحث تخفیف مطرح نیست. این به راحتی قابل پذیرش نیست که ما در جایی که شرایط تفیف وجود دارد بگوییم با رعایت مواد ۸۱، ۷۰، ۶۵ ق.م.ا. مواردی پیش می آید که حبس باید اجرا شود با این که تخفیف موجود است و بعد از آن طرف بگوییم که قانون وصول، با این شرط تخفیف در آن رعایت نشده است مجازاتش تخفیف تر است و بیاییم به جزای نقدی محکوم کنیم که در این تعارضی است که قابل پذیرش نیست. چطور است که ما در موارد تخفیف، حبس را اجرا می کنیم اما در جایی که تخفیف نیست، جزای نقدی که مجازاتش سبک تر است بگوییم که جزای نقدی اعمال شود.^{۱۶} (ناصری، فتوحی، ۱۳۹۶)

جستار ۲- مجازات جایگزین حبس؛ از دیدگاه حقوقی و قانونی

الف- حقوقی

منظور از مجازات جایگزین حبس، گزیده‌ای از واکنش‌های کیفری است که می‌توانند جایگزین حبس شوند. در برخی تعابیر مجازات اجتماعی و جایگزین‌های حبس به نحو مترادف و به جای یکدیگر به کارگیری شده‌اند. باین وجود، این کاربرد را نمی‌توان نشان‌گر از همانندی این دو دانست؛ زیرا مجازات اجتماعی تنها دربرگیرنده واکنش محدودکننده آزادی می‌شود؛ اما مجازات جایگزین حبس افزون بر آن شامل مجازاتی که سزاوار نظارت و محدودیت آزادی نیست نیز، می‌گردد.^{۱۷} (ناتری، محمد، ۱۳۹۸) در واژه نامه جرم‌شناسی مجازات جایگزین

حبس این گونه تعریف شده است: مجازاتی است که توسط دادگاه کیفری در مورد متخلفین اجرا می‌شود و شامل اشکال مختلفی از توییح، جریمه‌های مالی، نظارت بر مجرم و کار بدون مزد و غیره است که در اغلب موارد جایگزین مجازات زندان می‌شوند. هدف از اجرای این مجازات بازگرداندن مجرم به جامعه و اجرای مجازات به هنگام حضور مجرم در جامعه است. چنانچه اگر اعضای جامعه از این شالوده پشتیبانی کنند، میزان اعتماد به نفس و پذیرش مجرمین افزایش یافته و عدالت کیفری استوار می‌گردد.^{۱۸} (پرچی، درخشان، ۱۳۹۷)

ب- قانونی

برابر ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مرتکبان جرائم عمدی که بیشترین مجازات قانونی آنها تا سه ماه حبس است الزاماً به مجازات جایگزین حبس محکوم خواهند شد همچنین کسانی که مرتکب جرائم می‌شوند که مجازات قانونی آنها ۹۱ روز تا ۶ ماه حبس است جز در برخی موارد استثنایی مذکور در ماده ۶۵ قانون یادشده به جای حبس به مجازات جایگزین حبس محکوم خواهند شد درباره مرتکبان جرائم عمدی که مجازات قانونی آنها بیش از ۶ ماه تا یک سال حبس است در اجرای ماده ۶۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ به جز در برخی موارد استثنایی به مجازات جایگزین حبس محکوم خواهند شد. در مورد مرتکبان جرائم غیر عمدی که قلمروی اجرایی مجازات جایگزین حبس، وسیع تر است نیز در ماده ۶۷ قانون یادشده می‌گوید مرتکبان جرائم غیر عمدی با کمتر از دو سال هست الزاماً باید به واکنش‌های جایگزین حبس محکوم شود اما درباره کیفر جرائم غیر عمدی با بیش از دو سال هست قاضی دادگاه در استفاده از کیفرهای جایگزین حبس دارای اختیار است و الزامی به اجرای کیفرهای جایگزین حبس ندارد زیرا اصلاح فرد بزهکار و سقوط وی در ارتکاب دو بار جرم باید مورد نظر قرار گیرد در ضمن تسکین زیان دیدگان از جرم همان‌طور که در موارد جرائم علیه اشخاص مانند قتل عمدی مستوجب قصاص مطرح است در جرائم تعزیری خشن هم می‌توانند مورد نظر قرار گیرد.^{۱۹} (گلدوزیان، ایرج، ۱۳۹۵)

بخش پنجم: ممنوعیت جایگزین حبس

۱. به موجب ماده ۷۱ ق.م.ا؛ جرائم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور؛ مرتکبان جرائم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور به طور کلی از مزایای نهادهای ارفاقی از جمله تعویق، تعلیق مجازات و مجازات جایگزین محروم هستند.

۲. به موجب ماده ۷۲ ق.م.ا؛ تعدد جرائم عمدی است که مجازات قانونی یکی از آنها بیش از یک سال حبس باشد. (در جستار ۲ بازگفتی داده شد.)

۳. به موجب ماده ۷۳ ق.م.ا؛ آن دسته از جرائم عمدی است که حداکثر مجازات قانونی آنها بیش از یک سال حبس باشد؛ یعنی مجازات‌های درجات یک تا پنج؛ گرچه دادگاه در مقام رأی دادن مجازات مرتکب را به کمتر از یک سال تخفیف دهد.

۴. ملاک امکان یا عدم امکان اعمال مقررات جایگزین‌های حبس، میزان حبس مقرر در قانون برای هر جرم است. توأم بودن مجازات حبس با سایر مجازات اعم از این که انتخاب آنها اختیاری باشد یا اینکه جمع مجازات متعدد الزامی باشد، تفاوتی در اجرای مقررات مربوط به جایگزین زندان ندارد. مجازات جایگزین با دیگر مجازات مقرر قانونی اعم از اختیاری یا اجباری قابل جمع و اجرا هستند.^{۲۰} (مصدق، محمد، ۱۳۹۹)

بالطبع برای جایگزین‌های کیفر حبس می‌توان ویژگی‌های زیر را نشانه اندوختن قرارداد^{۲۱}:

۱. جامعه‌ی^{۲۲} و مشارکتی بودن: مجازات اجتماعی کیفرهایی هستند که محدودکننده حقوق و آزادی‌های فردی بوده و دارای خصایص اصلاحی هستند که در دوران اجتماع برای گروهی از مجرمین با بازبینی و فرایینی اجتماعی و نهادهای مدنی اعمال و اجرا می‌گردند. در پنداره موسع سیاست جنایی، تنها دولت به معنی نهادهای رسمی گوناگون همانند دادگستری، وزارتخانه‌ها و... عهده‌دار پاسخ به پدیده مجرمانه نیستند، بلکه پاسخ‌های ارائه‌شده از سوی جامعه مدنی و نهادهای مختلف مردمی نیز به پاسخ‌های دولتی افزوده می‌شوند. به دیگر سخن دولت و جامعه مدنی در پیکر هیئت اجتماع عهده‌دار پاسخ به پدیده مجرمانه می‌شوند. زیرا همکاری همگان در سیاست جنایی به کارایی آن می‌افزاید. همکاری دادن عموم مردم در

سیاست جنایی، افزون بر زدایش دل‌نگرانی مشروع در جهت بالا بردن کارایی آن، به معنای این است که امروزه پیشگیری و سرکوبی بزهکاری از جمله کارهایی هستند که به همه کسان وابسته می‌شوند. بنابراین امروزه به نقش مردم در فرایند عدالت کیفری بیش‌ازپیش نگرش می‌شود و در کنار سازمان‌ها و نهادهای رسمی، مردم نیز در برآورده منافع جامعه نقش به‌سزایی دارند. یکی از خصوصیات مجازات جایگزین حبس جمعی بودن آن است و دادباخته کیفرش را در اجتماع تاب‌آوری می‌کند. در لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان^{۳۳} در ماده یک به‌صراحت به مشارکت مردم و نهادهای مدنی در اجرای مجازات اجتماعی اشاره شده بود، ولی در قانون مجازات اسلامی جدید این عبارت حذف شده است؛ اما با توجه به ذاتی بودن همکاری مردم در این‌گونه فرجام این حذف، تأثیری در کاهش نقش مردم در به‌کارگیری این مجازات نمی‌تواند داشته باشد. زیرا مشارکت عامه مردم در سیاست جنایی به کارایی آن می‌افزاید. شرکت دادن عموم مردم در سیاست جنایی، افزون بر زدایش دل‌نگرانی مشروع در راستای بالا بردن کارایی آن، به معنای این است که امروزه پیشگیری و سرکوبی بزهکاری از جمله کارهایی هستند که به همه افراد مربوط می‌شوند. بنابراین امروزه به نقش مردم در فرایند عدالت کیفری بیش‌ازپیش توجه می‌شود و در کنار سازمان‌ها و نهادهای رسمی، مردم نیز در تأمین منافع جامعه نقش به‌سزایی دارند. یکی از ویژه مجازات جایگزین حبس جمعی بودن آن است و محکوم مجازاتش را در اجتماع تحمل می‌کند. در لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان در ماده یک به‌صراحت به مشارکت مردم و نهادهای مدنی در اجرای مجازات اجتماعی اشاره شده بود، ولی در قانون مجازات اسلامی جدید این عبارت حذف شده است؛ اما با توجه به ذاتی بودن مشارکت مردم در این نوع مجازات این عبارت حذف، تأثیری در کاهش نقش مردم در اجرای این مجازات نمی‌تواند داشته باشد.

۲. دوسویه و توافقی بودن: از مهم‌ترین خصیصه‌های مجازات جایگزین حبس دوسویه و توافقی بودن آن است؛ یعنی علاوه بر خواست مقام قضایی اراده بزهکار نیز نیاز است تا این جایگزین‌ها قابلیت اعمال داشته باشند. این رویکرد، خواست بزهکار را در عرض اراده مقام قضایی قرار می‌دهد و آن را از حالت عمودی و یک‌سویه بیرون می‌کند و برای بزهکار در

فرایند دادرسی نقشی پویا قائل می‌شود. بر این پایه بزهکاران یکی از طرفین توافق کیفری به شمار می‌روند و این حق را دارند که به بررسی ابعاد پیشنهاد مقام‌های قضایی مبادرت ورزند. چندان که می‌توانند پس از ارزیابی این پیشنهاد نسبت به پذیرش یا نپذیرفتن آن اظهار نظر کنند. به این ترتیب، بزهکاران به‌عنوان پذیرش‌کننده پیشنهاد مقام قضایی مثل دادستان می‌توانند در بستر توافقی شدن مداخله کنند از آنجا که حکم به جایگزین‌های حبس محدودیت‌های جسمانی و روانی برای شخص محکوم دارد، مجرم باید نسبت به اجرای آن دلخوش باشد؛ یعنی، بزهکاران حق دارند از کاری که از آنان خواسته می‌شود، به‌طور دقیق آگاه شوند. توافقی و رضایی بودن جایگزین‌های حبس به‌صراحت در قانون مجازات اسلامی جدید پذیرفته شده است، از جمله در ماده ۸۴ آمده است: ((خدمات عمومی رایگان، خدماتی است که با رضایت محکوم... مورد حکم واقع می‌شود)). همچنین در مورد نظارت الکترونیکی نیز در ماده ۶۲، رضایت محکوم، شرط اعمال این مجازات دانسته شده است. در مورد سایر جایگزین‌ها (دوره مراقبت، جزای نقدی روزانه، جزای نقدی) هر چند به‌صراحت در قانون نیامده است، ولی تا موقعی که بزهکار اراده‌ای بر انجام آن نداشته باشد، مسلماً اجرای آن ممکن نیست و همان حبس اجرا می‌شود. مطابق تبصره ۳ ماده ۸۴: ((در صورت عدم رضایت محکوم به انجام خدمات عمومی، مجازات اصلی مورد حکم واقع می‌شود)).

۱۵۳

۳. قابل بازگشت بودن: یکی دیگر از ویژگی‌های جایگزین است این است که قابل برگشت است و آن نیز در صورتی است که محکوم به تعهدات مقرر عمل نماید که در این صورت همان مجازات نخستین که حبس است دوباره به اجرا درمی‌آید. در واقع ضمانت اجرای عدم اجرای درست جایگزین حبس اعمال همان حبس مقرر در حکم است. طبق ماده ۷۰ ق.م.ا: ((دادگاه ضمن تعیین مجازات جایگزین، مدت مجازات حبس را نیز تعیین می‌کند تا در صورت تعذر اجرای مجازات جایگزین، تخلف از دستورات یا عجز از پرداخت جزای نقدی، مجازات حبس اجرا شود)). همچنین مطابق ماده ۸۱: ((چنانچه محکوم از اجرای مفاد حکم یا دستورات دادگاه تخلف نماید، به پیشنهاد قاضی اجرای احکام و رأی دادگاه برای بار نخست

یک چهارم تا یک دوم به مجازات مورد حکم افزوده می شود و در صورت تکرار، مجازات حبس اجرا می شود.)

۴. قابل تعلیق تبدیل تخفیف: از دیگر خصیصه های جایگزین ها این است که چنانچه به واسطه مانع خارجی خارج از اراده محکوم یا به واسطه مانعی وابسته به محکوم امکان اجرای آن موقتاً شدنی نباشد قابل تعلیق است. مطابق ماده ۸۲ ق.م.ا: ((چنانچه اجرای تمام یا بخشی از مجازات های جایگزین حبس با مانعی مواجه گردد، مجازات مورد حکم یا بخش اجرانشده آن، بعد از رفع مانع اجرا می گردد. چنانچه مانع مذکور به واسطه رفتار عمدی محکوم و برای متوقف کردن مجازات ایجاد گردد، مجازات اصلی اجرا می شود)). همچنین طبق تبصره ۴ ماده ۸۴ این قانون: ((قاضی اجرای احکام می تواند بنا به وضع جسمانی و نیاز به خدمات پزشکی یا معذوریت های خانوادگی و مانند آنها، انجام خدمات عمومی را به طور موقت و حداکثر تا سه ماه در طول دوره، تعلیق نماید یا تبدیل آن را به مجازات جایگزین دیگر به دادگاه صادرکننده حکم، پیشنهاد کند)). همان طور که آشکار است، این ماده تنها درباره یکی از جایگزین های حبس، یعنی انجام خدمات عمومی موارد تعلیق و تبدیل آن را بیان نموده است و معلوم نیست آیا سایر جایگزین های حبس نیز قابل تبدیل یا تعلیق می باشند یا خیر؟ ماده ۸۰ ق.م.ا. تخفیف مجازات بعد از اجرای شدن حکم را بیان نموده است. مطابق این ماده: ((چنانچه رعایت مفاد حکم دادگاه از سوی محکوم حاکی از اصلاح رفتار وی باشد، دادگاه می تواند به پیشنهاد قاضی اجرای احکام، برای یک بار بقیه مدت مجازات را تا نصف تقلیل دهد)).

۵. عدم راندن بزهار از اجتماع: مجازات جایگزین حبس گونه ای اعمال می شوند که مانع زندگی عادی محکوم نشوند و فرد افزون بر اینکه در اجتماع بسان دیگر مردم زندگی می کند، فرجام خود را نیز تاب آوری می کند. محکوم دریابش نمی کند از جامعه رانده شده است و خود را قربانی در دم نمی داند، بلکه هنوز مهر پاسخ دهی در برابر هموعانش در وی خاموش نشده و باگذشت مدت زمانی به اجتماع برمی گردد. برابر تبصره ۱ ماده ۸۴ ق.م.ا: ((ساعات ارائه خدمت عمومی برای افراد شاغل از چهار ساعت و برای افراد غیر شاغل بیش از هشت ساعت

در روز نیست. در هر حال ساعات ارائه خدمت در روز نباید مانع امرارمعاش متعارف محکوم گردد)). همان طور که این ماده صراحت دارد، فرجام جایگزین حبس نباید گونه‌ای انجام شود که مانع زندگی خو گرفته محکوم شود و وی را به سختی اندازد و دست‌آویز فشار روانی یا اقتصاد بر وی و خانواده و خویشانش شود. (اجتنابی، مریم، ۱۳۹۷)

پیشنهادهای نویسنده

۱. در کاوش مجازات جایگزین حبس که از ثمرات قانون ق.م.ا. ۱۳۹۲ است، گسترش این روش‌ها؛ در کشتگاه بازسازی بزهکار و درنهایت برای امر به معروف‌ها هموار می‌شود.
۲. ناکارآمدی کیفر جایگزین حبس، قانون‌گذار گرامی را، ناگزیر به پذیرش قانون کاهش مجازات‌های تعزیری (۱۳۹۹) کرد. اگرچه از محاسن قانون مذکور نباید غافل شد ولی اینکه حجم بالایی از قوانین که تاندازه‌ای منسوخ می‌شوند، راهکار امیدبخشی نیست؛ همراهی دادرسان گرامی دادگاه‌ها در بکار بستن این مقررات - که به‌نوعی ابزار پسندیده‌ای برای رهنمود بزهکار به سوی الزام به معروف است - مورد استفاده در آراء قرار گیرد. اگرچه برخی از دادرسان ارجمند به این ابزار کوشش ویژه دارند.
۳. راهکارهای حبس زدایی بهترین راهکار برای همبودی و رستگاری بزهکار از جولانگاه جرائم در گستره جرم‌شناسی و جامعه‌شناسی است.

پی نوشت ها:

^۱ مجازات ها یا مجازات های جمع جمع می باشد و در خلال متن به لفظ مجازات جایگزین حبس اشاره می شود.

^۲ دیدار با مسئولان قضایی در تیرماه ۱۳۸۳

^۳ صدوری خان لو، علی، تحلیل و بررسی قانون کاهش مجازات حبس مصوب ۱۳۹۹/۲/۲۳، روزنامه اعتماد ۱۳۹۹/۴/۴.

^۴ موسوی خمینی، سید روح الله، تحریر الوسیله، کتاب امر به معروف و نهی از منکر، ص ۴۲۱

^۵ موسوی خمینی، سید روح الله، تحریر الوسیله، کتاب امر به معروف و نهی از منکر، ص ۴۲۴

^۶ عظیم زاده، شادی، حقوق جزای عمومی، ص ۲۷۳

^۷ صدوری خان لو، علی، تحلیل و بررسی قانون کاهش مجازات حبس مصوب ۱۳۹۹/۲/۲۳، روزنامه اعتماد ۱۳۹۹/۴/۴.

^۸ (کمیسیون) - commission؛ گروه: پیشنهاد فرهنگستان ادب فارسی

^۹ مصدق، محمد، بایسته های حقوق جزای عمومی ۱-۲-۳، ص ۲۶۹

^{۱۰} شیروانی، علی، نهج البلاغه - کلام امیر، ص ۹۱۳

^{۱۱} قانون احکام دائمی برنامه های توسعه کشور مصوب ۱۳۹۵/۱۱/۱۰ و قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۵/۱۲/۱۴، ص

۵۶

^{۱۲} قانون احکام دائمی برنامه های توسعه کشور مصوب ۱۳۹۵/۱۱/۱۰ و قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۵/۱۲/۱۴، ص

۲۳۴

^{۱۳} غفوری، احمد، تقریرات درسی قانون کاهش مجازات تعزیری مصوب ۱۳۹۹

همان^{۱۴}

^{۱۵} مصدق، محمد، بایسته های حقوق جزای عمومی ۳-۲-۱، ص ۲۸۱

^{۱۶} ناصری دولت آبادی، مهدی، فتحی، بدیع، مجموعه دیدگاههای حقوقی و قضایی قضات دادگستری استان تهران (کمیسیون ماهانه قضایی سال ۱۳۹۳)، ص ۲۷۹

^{۱۷} شمس ناتری، محمد ابراهیم، قانون مجازات اسلامی در نظم کنونی، جلد اول حقوق جزای عمومی، ص ۲۰۶

^{۱۸} پرچمی، درخشان، بررسی مجازات های جایگزین حبس و کاهش جرم، ص ۵۴

^{۱۹} گلدوزیان، ایرج، محشای قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، صص ۱۴-۱۵

^{۲۰} مصدق، محمد، بایسته های حقوق جزای عمومی ۳-۲-۱، صص ۲۸۲-۲۸۱-۲۸۰

^{۲۱} اجتنابی، مریم، بررسی کیفی مجازات های جایگزین، صص ۴۴۸-۴۴۵

^{۲۲} جامع وی (شکل صحیح نگارش): دکتر شیخاوندی به ابداع کلمه جامعوی از سوی خود اشاره کرد و گفت: برخی گمان می کنند این لغت «جامعوی» ارجاع به گزاره «جامعه‌ای» است که آن‌ها به کار می‌برند. «Social» را بنده از جامعه گرفته‌ام و حداقل از زمان محمود غزنوی (!) «ه غیر ملفوظ» و «الف» تبدیل به پسوند «وی» شد بنابراین لغت «جامعوی» صحیح است. البته برخی از جامعه‌شناسان نیز اکنون لغت «Societal» را به کار می‌برند که از اواخر دهه ۶۰ میلادی رواج پیدا کرد که ناظر به روابط و تعاملات کلان بین جوامع است؛ در حالی که «Social» یا جامعوی به روابط بین افراد و گروه‌ها ارجاع می‌دهد. (سایت همشهری آنلاین - کد خبر ۷۱۳۵۲-انتشار ۱۳۸۷/۱۰/۳)

^{۲۳} ماده ۱- مجازات های جایگزین زندان که شامل دوره مراقبت، خدمات عمومی، جزای نقدی روزانه و مرومیت موقت از حقوق اجتماعی می باشد، با مشارکت مردم و نهاد های مدنی به شرح مواد این قانون، اعمال می گردد.

منابع و مأخذ

اجتنابی، مریم، بررسی کیفری مجازات های جایگزین، فصلنامه علمی- حقوقی قانون یار، ۱۳۹۷.

موسوی خمینی (ره)، آیت الله سید روح الله، تحریر الوسیله، جلد دوم، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی (ره). قم: دارالعلم، ۱۳۹۱.

شیروانی، علی، نهج البلاغه، کلام امیر. قم: معارف، ۱۳۹۷.

صدری خان لو، علی، تحلیل و بررسی قانون کاهش مجازات تعزیری مصوب ۱۳۹۹، تهران: روزنامه اعتماد، ۱۳۹۹/۴/۴.

غفوری، احمد، تقریرات درسی حقوق جزا - اصلاحات قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۹.

گلدوزیان، ایرج، محشای قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲. تهران: مجد، ۱۳۹۵.

مصدق، محمد، حقوق جزای عمومی ۱-۲-۳. تهران: پژوهش عدالت، ۱۳۹۹.

ناصری دولت آبادی، مهدی، فتحی، بدیع، مجموعه دیدگا های حقوقی و قضایی قضات دادگستری استان تهران (کمیسیون های ماهانه قضایی سال ۱۳۹۳)، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۶.

ناتری، محمد، قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، جلد اول، حقوق جزای عمومی. تهران: میزان، ۱۳۹۸.

پرچمی، داوود، درخشان، فاطمه، بررسی مجازات های اجتماعی جایگزین حبس و کاهش جرم، مجله مطالعات اجتماعی، نشریه مطالعات جامعه شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، ش ۴۰، پاییز ۱۳۹۷.

قانون احکام دائمی برنامه های توسعه کشور مصوب ۱۳۹۵/۱۱/۱۰ و قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۵/۱۲/۱۴، تهران: مرکز مطبوعات قوه قضائیه، ۱۳۹۶.

عظیم زاده، شادی، حقوق جزای عمومی. تهران: دوران‌دیشان، ۱۳۹۴.

مؤمنی، عابدین، حقوق جزای اختصاصی اسلام. تهران: سمت، ۱۳۹۷.

